

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Magistr hazırlığı üçün

«TÜRK XALQLARI ƏDƏBİYYATINDA
İNSAN VƏ CƏMİYYƏT»

fənninin

PROQRAMI

Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirinin 10.02.2011-ci il tarixli
242 sayılı əmri ilə fənni proqramı
kimi təsdiq edilmişdir.

Bakı – 2011

İZAHAT VƏRƏQİ

*Tədris planında fənnə 30 saat mühazirə,
15 saat seminar ayrılmışdır*

Tərtib edənlər:

A.Məmmədov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

K.Nəcəfova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Redaktor:

P.Xəlilov

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəyçilər:

M.İbrahimova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

G.Əliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

S.Ağayeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

«Türk xalqları ədəbiyyatında insan və cəmiyyət problemi» Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin magistratura pilləsinin birinci kursunda tədris olunur. Türk xalqları ədəbiyyatının materialları əsasında türk etnosunun tarixində cəmiyyət probleminin inkişafını, cəmiyyətin konkret tərəqqi mərhələsində insanların qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərini qısaca şəkildə nəzərdən keçirmək qarşıya qoyulan əsas vəzifələrdəndir. Bu vəzifəni gerçəkləşdirmək üçün türk xalqlarının uyğun problemlərini bütün dolğunluğu ilə seçiyələndirməyə qadir orta q folklor və yazılı abidələrinə, şəxsiyyətlərinə və onların ədəbi irslərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Tədris prosesində türk miflərinin və dastanlarının, islam mədəniyyətinin və Ə.Nəvainin, Ə.Bahadır xanun, Mextumqulunun, M.Auezovun, A.Qedirinin, Ç.Aytmatovun, O.Süleymenovun yaradıcılığının əsas götürülməsi problemi həm tarixi inkişafda işıqlandırməyə, həm də sadalanan abidələrin, sənətkarların türk xalqlarının taleyində rolunu bir daha müəyyənləndirməyə imkan verir.

Mövzular:

1. *Fənn haqqında ümumi məlumat*. Problemin aktuallığı, əhəmiyyəti. Türk dövlət quruculuğu ənənəsində açıq cəmiyyət. Başqa etnoslara münasibətdə türk etnosunun tolerantlığı və bu spesifik cəhətin türklərin cəmiyyət quruculuğuna əsaslı təsiri. Cəmiyyət və insan münasibətlərində iki tərəf: a) cəmiyyətin quruluşunun, tipinin və s. insanların əxlaqının, dünyagörüşünün, xarakterinin və s. formalaşmasında əhəmiyyəti; b) insanların siyasi, mədəni, iqtisadi və s. səviyyəsinin, milli ruhunun və s. cəmiyyətin formalaşmasında rolu.

2. *Türk mifologiyasında insan və cəmiyyət*. Türk etnosunun formalaşmasının onun mifologiyasında əksi. Kainatın yaradılması, onun üç mövcud məkanından birində cəmiyyətə və insanlara yer ayrılması. İnsan məskunlaşması üçün nəzərdə tutulmamış digər iki məkanın cəmiyyətin və insanın taleyində rolu və əhəmiyyəti, cəmiyyətin mövcudluğunun və insanlararası münasibətlərin tənzimlənməsində Tanrı məkanının və qaranlıq dünyanın inam, yaxud da qorxu mənbəyinə çevrilməsi. Problemin Altay yaradılış dastanı və digər qədim türk dastanları əsasında izah edilməsi, bunların vahid etnik-mədəni sistemdə xüsusi status qazanaraq türk xalqlarının sonrakı inkişaf mərhələlərində iştirakı.

3. *Türk dastanlarında insan və cəmiyyət*. 1. Yeni eradan əvvəlki dastanlarda insan və cəmiyyət; 2. Orta əsr qəhrəmanlıq dastanlarında insan və cəmiyyət. Birinci tip dastanlardakı mifoloji qatın insan və cəmiyyət probleminin təzahürünə təsiri. İkinci tip dastanlarda tarixiliyin ön plana keçməsi. Vətən anlayışının və ona uyğun cəmiyyətin formalaşması. İnsanın mifoloji qanunlarla deyil, cəmiyyətin öz qanunları ilə yaşaması. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında Oğuz türk ələmi. Bu dastanlarda qəhrəmanlıq ruhunun həm

fərdi insani hallarla bağlılığı, həm də yurd, torpaq, cəmiyyət taleyinə məsulyyət hissi ilə əlaqəsi.

4. *İslam dini, ədəbiyyat, insan və cəmiyyət*. İslam dininin türk dünyasının tarixi taleyində yeri, rolu və əhəmiyyəti. Müsəlman və türk dünyasının qarşılıqlı münasibətlərində islam faktoru. Türk dövlətlərinin vahid müsəlman məkanına köntüllü və ya məcburi cəlb edilməsinin müsbət və mənfəi nəticələri. Dini inamdan dövlət maraqlarına uyğun istifadə olunmasına qarşı türk ziyalılarının mübarizəsi. M. Kaşğarlıın, Y. X. H. Balasaqunlunun, Ə. Nəvainin yaradıcılığının bu baxımdan təhlili. «Kutadqu bilik» əsəri türk dilində türk dövlət quruculuğunun, türk cəmiyyətinin özünəməxsus prinsipləri haqqında xüsusi əsər kimi.

5. *Türk sufi ədəbiyyatında insan və cəmiyyət*. Sufizmin seçiyəvi cəhətləri. Ə. Yəsevi hikmətlərində insan cəmiyyət fəvqində duran varlıq kimi və onun mənəvi cəhətdən kamilləşdirilməsi. C. Rumi, Y. Əmrə poeziyasında insan və cəmiyyət probleminin özünəməxsusluğu. Problemin təsvirində etnik-millət cəhətlərin xüsusi nəzərə alınmamasının səbəbləri. Sufizm və islam dəyərləri. Tanrı qorxusu və Tanrı sevgisinə fərqli münasibət. Cəmiyyətə və insanlararası münasibətlərin tənzimlənməsinə orijinal baxış. Eşq və onun sufi yozumunun insanın mənəvi tərbiyəsi ilə bağlılığı.

6. *Ə. Nəvainin «Xəmsəsi» və türk xalqlarının tarixi keçnişi*. Ə. Nəvai və N. Gəncəvinin «Xəmsə» ənənəsi. Tarixi keçnişin təsvirində oxşar və fərqli cəhətlər. Nizamidə Şirinin türk, Nəvaidə isə qeyri-türk etnosuna mənsubluğu. Fərhad surəti Nəvainin türk tarixinə münasibətinin ifadəsi kimi. Ə. Nəvainin dövlət xadimi kimi fəaliyyətində və bedii yaradıcılığında insan və cəmiyyət problemi. Cəmiyyətin normal inkişafında sosial ədalətsizlik və Nəvai irsində bunun bedii təsviri. Nəvainin dil uğurunda mübarizəsi etnik-millət cəmiyyət və insan uğrunda mübarizə kimi. Onun yaradıcılığında sufizm və insana yeni baxış.

7. *Məxtumqulu yaradıcılığında el birliyi*. M. Kaşğarlı, Y.X.H. Balasaqunlunun, Ə. Nəvainin, D. Azadının və b. dil uğrunda mübarizəsinin Məxtumqulu tərəfindən davam etdirilməsi və onun milli bədii formalara üstünlük verməsi. Məxtumqulu poeziyasında milli konkretlik etnik bütövlükdən tədricən ayrılmanın qaçılmazlığı və qanunauyğunluğunun məntiqi nəticəsi kimi. Bunun bariz nümunəsi kimi «Türkmenin» şeirinin təhlili. Qüdrətli şairin bəlli sərhədlər daxilində xalqı el birliyinə səsləməsi və yurd uğrunda mübarizə idealinin müqəddəsliyini tərənnüm etməsi. Vətən anlayışının Məxtumqulu yaradıcılığında konkretləşməsi milli şüurun formalaşmasının göstəricisi kimi.

8. *XIX əsr insan və cəmiyyət problemi sahəsində yeni mərhələ kimi*. XIX əsrdən başlayaraq türk dövrlərinin böyük əksəriyyətinin çar Rusiyası tərəfindən işğal edilməsi. Türk xalqlarının etnik-millət seviyyədə ayrı-seçkiliyə məruz qalması. Dövlət quruculuğu və cəmiyyətin mövcudluğu sahəsində yad etnosun öz normativlərini gərcəkləşdirmək cəhdi və yerli xalqların özlərinin milli dəyərlərini itirməyə məhkumluqları. Müstəqilliyini, azadlığını itirmiş türk xalqlarının cəmiyyət və insan uğrunda mübarizələri. Türk maarifçilərinin yeni insan uğrunda mübarizələrinin etnik-millət dəyərləri qoruyub-saxlamağa, yaşatmağa qadir insan uğrunda mübarizə xarakteri qazanması və tədricən bunun ədəbiyyatda əksi.

9. *XX əsrdə insan və cəmiyyət problemi*. XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarında milli şüurun kifayət qədər güclənməsi və onların yalnız insan kimi deyil, həm də etnik özlənəməxsusluqlarını qoruyub saxlamaqla yaşamaq əzmlərinin qarşısalınmazlığı. Türk xalqlarının növbəti dəfə bolşeviklər tərəfindən işğala məruz qalmaları. Reprəsiyanın iki tərəfi: 1. Dövlətlərini itirmiş xalqları ziyahırsız qoymaq; 2. Keçmişlərini, yaddaşlarını, etnik-millət özlənəməxsusluqlarını, dillərini unudurmaqla müxtəlif xalqlardan sovet insanı formalaşdırmaq və bu zaman slavyan

etnosunun, xüsusən də rus millətinin seçiyəvi cəhətlərini əsas götürmək. Cəmiyyətdə gedən bu proseslərin ədəbiyyatda, mədəniyyətdə əksi.

10. *A. Qədinin yaradıcılığında itirilmiş cəmiyyətin faciəsi*. A. Qədiri şair, nasir, dramaturq, publisist kimi. Yaradıcılığının birinci, inqilaba qədərki mərhələsində millətlik və cədidizmə güclü meyl. «Ötən günlər» ilk özbək romanı kimi. Əsərin ideya-məzmun təhlili. Təhlil prosesində kübar özbək cəmiyyətinin seçiyəvi cəhətlərinin təsvirinə xüsusi diqqət yetirilməsi. Özbək kübarlarının milli ideyalarla, dövlət və xalq maraqları ilə yaşamaq əzmlərinin romanda tipik əksinin səbəbləri. Bunun yalnız tarixi həqiqətə sadiqlik olmadığını, həm də inqilabdan əvvəlki özbək cəmiyyətinin inqilabdan sonrakı özbək cəmiyyəti ilə müqayisədə itirilmiş cəhətlərini qabarıq ifadə etmək məramı daşdığını nəzərə çarpdırmaq.

11. *M. Auezovun «Abay» romanında qazax cəmiyyəti və şəxsiyyət*. M. Auezovun həyatı, yaradıcılığı və onun cədidizmlə bağlılığı. «Abay» romanı XX əsr qazax nəsrində yeni ədəbi hadisə kimi. Romanda cəmiyyət və şəxsiyyət problemi. Abay zamanın və dövrün qanunauyğun inkişafının tələblərini görənlər və bilənlər şəxsiyyət kimi. Yeni cəmiyyət uğrunda Abayın köçəri həyat tərzini saxlamağa çalışanlara qarşı mübarizəsi və onun bu istiqamətdə maarifçilik fəaliyyəti. Atalar-öğullar konfliktinin Abayın taleyində təsviri. Şair, ictimai xadim, maarifçi, ziyalı, ata kimi Abayın fərdi faciəsinin yeni cəmiyyət uğrunda barışmaz mübarizəsi ilə bağlılığı.

12. *Müharibə və insan-cəmiyyət problemi bədii ədəbiyyatda*. II Dünya müharibəsi və bu müharibədə türk xalqlarının iştirakı, onlara inamsız münasibət haqqında ümumi məlumat. Müharibənin müxtəlif baxımlardan təsvirinin türk xalqları ədəbiyyatında da özünü göstərməsi: ön və ya arxa cəbhənin təsviri, təbliğat-tərənnüm məramına xüsusi diqqət yetirilməsi; müharibənin faciəsinin, ağrıları

nun, əxlaqınun, fəlsəfəsinin işıqlandırılması. M.Cəlil poeziyasında müharibə insan dözümlü sınağa çəkilən qeyri-tipik inkişaf mərhələsi kimi. Ç.Aytmatovun, O. Buğayevin müharibə mövzusunda yazılmış əsərlərində cəmiyyət və insan taleyi.

13. *O. Süleymanovun yaradıcılığında insan və cəmiyyət.* Onun bədii, elmi-publisistik yaradıcılığında türkçülük prioritet istiqamət kimi. İki aspekt: birincisi, türk cəmiyyəti və insanın tarixi keçmişinin elmi-publisistik araşdırılması, poetik təbliği və tərənnümü; ikincisi, müasir türk dünyası, cəmiyyətləri və insanları arasında yadlaşmanın yaxınlaşma ilə əvəzlənməsinə cəhd. 20 Yanvar faciəsində şairin fəal iştirakı türk xalqlarına qarşı yönəlmiş genosid siyasətinə qarşı mübarizə amalının məntiqi nəticəsi kimi.

14. *Ç. Aytmatovun əsərlərində insan və cəmiyyət probleminə yeni baxış.* Ç. Aytmatovun yaradıcılığı haqqında ümumi məlumat. Gökəmlı ədibin müharibə mövzusunda yazdığı «İlk müəllim», «Erkən durnalar», «Əlvida, Gülsarı», «Üzbəüz» və s. əsərlərində insan ağrısının təsviri. Qırğız qadının ağır həyatı və faciəli taleyi. Müharibə qanunları ilə yaşayan cəmiyyətdə ümumi ideal və fərdi insan aqıbeti. «Üzbəüz» povestində fərarilik və icimai qınaq. Ümumi dərindən cəmiyyətdə ümumi əxlaqi dəyərlər yaratması. İnsanların hamısının bu dəyərlərlə eyni dərəcədə yaşamasının cəmiyyətin və onların özlərinin dözülmez ağrı və dərddə mübarizədə yeganə nicat yoluna çevrilməsi. Onun mifoloji motivlər əsasında yazdığı povestlərində və romanlarında cəmiyyət. «Manqurt» mifi və milli insan problemi.

15. *Müstəqillik dövründə insan və cəmiyyət.* Müstəqil dövlət quruculuğu və yeni tipli cəmiyyətin formalaşdırılması. Sivil dünya birliyi ilə inteqrasiya və açıq cəmiyyət. Müstəqil dövlətin azad vətəndaş tərbiyəsi işində ədəbiyyatın, mədəniyyətin və incəsənətin rolu, əhəmiyyəti. Dünya miqyasında geosiyasi mübarizənin mənavi sahəni əhatə etməsinin nəticəsində ideoloji qarşıdurmanın istər-istəməz

etnik-milli qarşıdurmaya çevrilməsi. Avropa-Amerika milli-mənavi və elmi-mədəni dəyərlərinə meyli iqtisadi-maliyyə baxımından güclü dövlətlərin kompleks təbliğatlarının nəticəsi kimi. Milli və dövlət təhlükəsizliyi və ədəbiyyat.

Mövzu planı:

Nö	Mövzular	cəmi	mühazirə	seminar
1	Fənn haqqında ümumi məlumat	2	2	—
2	Türk mifologiyasında insan və cəmiyyət	4	2	2
3	Türk dastanlarında insan və cəmiyyət	2	2	—
4	İslam dini, ədəbiyyat, insan və cəmiyyət	4	2	2
5	Türk sufi ədəbiyyatında insan və cəmiyyət	4	2	2
6	Ə.Nəvainin «Xəmsə»si və türk xalqlarının tarixi keçmişi	4	2	2
7	Məxdumqulu yaradıcılığında el birliyi	2	2	—
8	XIX əsr insan və cəmiyyət problemi sahəsində yeni mərhələ kimi	2	2	—
9	XX əsrdə insan və cəmiyyət	4	2	2
10	A.Qədirinin yaradıcılığında itirilmiş cəmiyyətin faciəsi	4	2	2
11	M.Auezovun «Abay» romanında qazax cəmiyyəti və şəxsiyyət	2	2	—
12	Müharibə və insan-cəmiyyət problemi bədii ədəbiyyatda	2	2	—
13	O.Süleymanov yaradıcılığında insan və cəmiyyət	4	2	2
14	Ç.Aytmatovun əsərlərində insan və cəmiyyət problemi	3	2	1
15	Müstəqillik dövründə insan və cəmiyyət	2	2	—
	Yekun	45	30	15

Seminar məşğələlərinin mövzuları:

1. Türk mifologiyasında insan və cəmiyyət
2. İslam dini, ədəbiyyat, insan və cəmiyyət
3. Türk sufi ədəbiyyatında insan və cəmiyyət
4. Ə.Nəvainin «Xəmsə»si və türk xalqlarının tarixi keçmişi
5. XIX – XX əsrlər ədəbiyyatında insan və cəmiyyət
6. A.Qədiri yaradıcılığında itirilmiş cəmiyyətin faciəsi
7. O.Süleymanov yaradıcılığında insan və cəmiyyət
8. Ç.Aytmatov yaradıcılığında insan və cəmiyyət

ƏDƏBİYYAT:

1. Abay. Şerlər və poemalar. Bakı, 1970
2. Abdulla Qədiri. Ötən günlər. Bakı, 1960
3. Auezov M. Abay. Bakı, 1954
4. Aytmatov Ç. Köşək gözü. Bakı, 1965
5. Aytmatov Ç. Əlvida, Gülsarı. Bakı, 1969
6. Aytmatov Ç. Gün var əsrə bərabər. Bakı, 1987
7. Aytmatov Ç. Ağ gəmi. Bakı, 1980
8. Aytmatov Ç. Qiyamət. Bakı, 1991
9. Balasaqunlu Y. Qutadqu bilik (çevirənlər K. Vəliyev, R. Əsgər). Bakı, 1994
10. Balasaqunlu Y. Qutadqu bilik (çevirən Xəlil Rza Ulutürk). Bakı, 1998
11. Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, 2002
12. Cəfərov N. Qədim türk ədəbiyyatı. Bakı, 2004
13. Cəlal Beydili. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı, 2003
14. Əbülqazi Bahadır xan. Şecərə-i-terakimə. Bakı, 2002
15. Əlişir Nəvai. Yəddi səyyarə. Bakı, 1964
16. Əlişir Nəvai. Fərhad və Şirin. Bakı, 1968
17. Əlişir Nəvai. Şerlər. Bakı, 1975
18. Əlişir Nəvai. Mühakəmətül-lügəteyn. Bakı, 1999
19. Əmir Teymurun vəsiyyətləri. Bakı, 1991
20. Əhməd Yəsəvi. Divani-hikmət. Bakı, 2004
21. Füzuli Bayat. Oğuz epik ənənəsi və «Oğuz kağan» dastanı. Bakı, 1993
22. Füzuli Bayat. X.Ə.Yəsəvi və xalq sufizminin bəzi problemləri.
23. Göyalp Z. Türkcülüyün əsasları. Bakı, 1991
24. Xəlilov P. SSRİ xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 1966
25. Xəlilov P. Türk xalqlarının və şərq slavyanların ədəbiyyatı. Bakı, 1994
26. Xəlilov P. Əhməd Yəsəvi. Bakı, 1997
27. Koroğlu X. Oğuz qəhrəmanlıq eposu. Bakı, 1999

28. Klassik türkmən şeri. Bakı, 1983
29. Qasımzadə F. Qəm karvam, yaxud zülmətdə nur. Bakı, 1968
30. Qumilyov L. Qədim türklər. Bakı, 1993
31. Məxdumqulu. Şerlər. Bakı, 1960
32. Mövlana Cəlaləddin Rumi... «Məneviiyyat məsnəviləri» (I kitab). Bakı, 2002
33. Nəsrəddin Tusi. Əxlaqi-Nasiri. Bakı, 1980
34. Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, 1972
35. Oğuznamələr. Bakı, 1993
36. Süleymenov O. Şerlər. Bakı, 1975
37. Süleymenov O. Az-ya. Bakı, 1993
38. Süleymenov O. Gil kitab. Bakı, 2005
39. Yunus Əmrə. Güldəstə. Bakı, 1992
40. Yunus Əmrə. Əsərləri. Bakı, 2004

Çapa imzalanmışdır: 18.04.2011. Kağız formatı 60x84 1/16
Sifariş №17 Həcmi 0,75 ç.v. Sayı 200.

«Bakı Universiteti» nəşriyyatı, Bakı – 370148, Z. Xəlilov, 23.